

свої виняткові можливості, на науку, яка в даному випадку постає в ролі лженауки, а тому може давати лише негативні результати.

Дійсно, незаконне звеличування людини, власне, привело до глобальних проблем, які загрожують перерости в глобальну катастрофу. Починаючи з епохи Нового часу, акцент почав робитися на науку. Власне, формула Рене Декарта «Мислю, а відтак існую» визначила весь подальший розвиток Західного світу. Раціональність почала домінувати над духовністю і моральністю. З появою буржуазії як класу в суспільстві почали інтенсивно розвиватися споживацькі тенденції. Внаслідок цього людина втратила уявлення про можливість вийти на вищий рівень духовного досвіду, що давав змогу відчувати себе не лише тілесною, а насамперед і духовною істотою, котру Плотін називав «Божественною простотою».

Таким чином, проблема полягає не в тому, що людина замінила собою Бога, а в тому, як сприймається вища сутність самої людини. Якщо в ранг божественності підносяться лише розум і споживацькі тенденції, то це дійсно веде до деградації. Якщо ж в людині божественною проголошується її духовна сутність і вказується шлях до її максимального розвитку, до самореалізації, а точніше – до «богореалізації» людини, то це, очевидно, не суперечить глибинним засадам християнського вчення, оскільки Христос закликав всіх «бути такими ж досконалыми як Отець ваш Небесний». Відтак євангельська мудрість проголошує не тільки Бога як вищу досконалість, а й визначає головну мету людського існування – досягнення такої ж досконалості.

Мова, безумовно, не може йти про людину в її сучасному стані, а тільки про самозреалізовану людину, що максимально розкрила свої божественні потенції. Під обожнюванням людини можна розуміти лише акцентування уваги на її причетності до божественному світу, а не на її належність до виду «Гомо сапієнс». Як вказує православний філософ Б.П. Вишеславцев, «суверенітет принципу (ідеї), що перешкоджає суверенітету особистості й волі, завжди приводить до тиранії (фашизму, комунізму, інквізиції)» [Вишеславцев Б.П. Этика преображенного Эроса. – М., 1994. – С.105].

Індуїзм пропонував різні шляхи досягнення просвітлення, богореалізації, результатом котрої було відчуття Бога в собі, через його атрибути – сат-чит-ананда, тобто відчуття вічності існування індивідуальної душі, максимального розвитку інтуїтивно-пізнавальних можливостей, а також блаженства, яке фактично було тотожним здатності бачити Бога в усьому, що приводило до відчуття безмежної і безумовної любові до всього оточуючого. Християнство ж з самого початку пропонувало за допомогою культивування любові до Бога і до ближнього досягти подібного стану.

Таким чином, два підходи – як індуїстський, так і християнський – дозволяли бачити в людині її божественний центр, образ Бога. Пошук дослідником того, що єднає різні релігійні системи, оприлюднення наукових здобутків сприятиме толерантизації міжконфесійних відносин, спонукатиме якщо не до міжконфесійного діалогу, то хоч би до зацікавленого спілкування.

Г. КУЛАГІНА ■

НАРОДНІ РЕЛІГІЇ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Розвиваючись на межі між культурами, релігії сформували особливості своєї ідеології, віровчення та культу, виявивши в такий спосіб свій синкретичний характер. У формуванні багатьох релігійних систем значна роль належить народним релігіям, під якими будемо розуміти архаїчний, язичницький у своїй основі пласт народних вірувань. Українська дослідниця Галина Лозко для пояснення суті народних релігій запропонує інший, але дотичний до попереднього, термін – «етнічні релігії». Останні, на відміну від надетнічних, тобто надсвітових, релігій мають низку характерних ознак. «Етнічні релігії – природні (мають астрономічний календар, узгоджений з циклами природи), екологічні (з культом природи), творчі (життєрадісні), локальні (місцеві, що розвиваються у межах свого етносу і не поширюються за межі етнічної території, бо в цьому немає потреби), миролюбні (адже етнічні релігії існують як засіб самозбереження етнічної самобутності, а не засіб загарбання чужих земель), патріотичні (культ батьківщини)». Поділ на політеїстичні та моно-

■ Кулагіна Ганна Михайлівна, вчений секретар Відділення релігієзнавства Інституту філософії ім. Г.С. Сковороди НАН України, к. філос. н.

теїстичні релігії, як зазначає Г.Лозко, «свідчить про два відмінних релігійних світогляди: локальний та глобальний, що становлять не просто пару світоглядних протилежностей», але й вступають в «антагоністичні стосунки інтернаціональних релігій з національними», що «впродовж двох тисячоліть дають достатньо фактів для підтвердження таких висновків» [Лозко Г. Проблеми врегулювання міжконфесійних відносин (на прикладі релігійного життя громад Рідної Віри і РУНВіри в Україні) // Екуменізм і проблеми міжконфесійних відносин в Україні. – К., 2001. – 253- 254].

Намагаючись вибудувати систему відносин у світі (зокрема – у царині релігійного життя), неважко помітити його «збирання» за принципом опозицій бінарного характеру: сьогодення і минуле, розвиток і стагнація, віра і невір'я, знання і незнання, істина і фальш тощо. Разом з тим виявляється, що такі опозиції мають спільні корені, які, в свою чергу, походять від деякого загального початку. За певних умов спільність розпадається, історія переходить на новий рівень розвитку і явища, пов'язані однією причиною, відокремлюються. Подібний розпад сприймається людиною як реальність. Саме тому важливо прослідкувати логіку становлення феномену народних релігій, побачити їх генетичний взаємозв'язок з інституалізованими релігійними системами, зрозумівши глибину останніх.

Сучасність запропонує людству дві головні ідеї, що відображають тенденції світового процесу розвитку. Одна з них – ідея глобалізації, інша – стійкий розвиток, що включається в локальний контекст національних, етнічних культурних традицій країн. При виборі майбутнього переваги віддаються різним домінантам, які, на перший погляд, виступають несумісними між собою, суперечливими, а тому – конфліктними.

Внаслідок цього доречно задатися питанням: «Мир заради імені Божого – конфлікт чи діалог?» Чи можливо охопити духовний світ людства в глобальному його розумінні, застосовуючи відомий принцип взаємодоповнення Нільса Бора: не «замість», але – «разом»? Відповідь на останнє запитання буде позитивною. В умовах глобалізації релігійного життя засобом узгодження позицій має бути взаємопримирення в розбіжностях внаслідок спираючого на загальнолюдські духовні цінності.

Більшість дослідників при визначенні глобалізації розуміють її як процес становлення «єдиного, взаємозалежного світу, в якому спільні цілі і задачі, спільні ідеї збереження землі і стійкого розвитку людини переважають над задачами локальних співтовариств» [Философские науки. – 2001. – №2. – С.34]. Таким чином, у найширшому розумінні глобальність трактується як єдність світу, в якому окремі регіони стають взаємопов'язаними і взаємозалежними і в якому сама регіональність вже не визначається за класичними геополітичними принципами.

В умовах глобалізації релігійного життя закономірно виникає проблема перспектив, майбутньої долі народних релігій. В Україні ця проблема має ще один аспект: народні релігії впродовж більш ніж тисячолітньої історії існування християнської ідеології позбулися самостійності свого культу та віровчення. Маючи характер «колективного несвідомого», народні релігії практично втратили своїх палких прихильників, а їх відродження сприймається нині як штучне утворення, не пов'язане з релігійною традицією населення, тому здебільшого виступає прерогативою інтелігенції.

Відповідаючи на поставлені вище питання, будемо спиратися на загальні підходи, прийняті при розробці теорії глобалізації. В сучасній науці пріоритетними є три концептуальні позиції:

1. Радикально-глобалістська. Згідно з нею маємо песимістичний прогноз щодо майбутнього народних релігій внаслідок поглинання їх синкретичними культурами, світовими релігіями тощо.

2. Помірно глобалістська. Прихильники цієї концепції стверджують, що поглинання народних релігій відбуватиметься, але разом з тим матиме місце суто протилежний процес. При збільшенні спільного в культурах різних народів, збережеться їх власна, особлива культура – цей висновок можна екстраполювати й на сферу міжрелігійних відносин.

3. Антиглобалістська. Ця концепція знайшла яскраве відображення у теорії «конфлікту цивілізацій», запропонованій американським дослідником С.Хантингтоном. Згідно з антиглобалістською концепцією глобалізаційні процеси лише посилюють демонстрацію розбіжностей між різними релігійними системами, що є причиною конфліктів.

Безперечно, нестійкий процес глобалізації може мати різні наслідки. Тим не менш, домінуючим фактором в умовах глобалізації релігійного життя виступає не лише гомогенізація, зведення до єдиного, але й фрагментація релігійних утворень, що можна порівнювати з тими процесами інтеграції і диференціації, які завжди присутні суспільству. Визначальним для характеристики того, які фактори – гомогенізації чи фрагментації – переважатимуть у процесах релігійного співіснування, буде вибір моделі пояснення. Приміром, інституційна модель пояснення вказує на те, що, при відсутності гомогенізації у сфері релігійного життя, воно має цілком реальну небезпеку перетворитися на

хаос. При цьому суттєвим недоліком такої моделі пояснення виступає знехтування пам'яттю про традицію, втрата зв'язків з минулим, що в умовах глобалізації релігійного життя навіть зближує його з масовою культурою [Акопян К.З.. От религии к масскульту: логика метаморфозы //Философские науки. – 2000. – №2. – С.46 – 63]. Саме тому важливо вирішити подвійну за своєю сутністю, але єдину з точки зору важливості для майбутнього народних релігій проблему: з одного боку – зберегти самобутність, менталітет і духовну спадщину, а з іншого – знайти джерела оновлення, пов'язані з досягненнями цивілізації.

Істотним чинником дестабілізації відносин, неузгодженості позицій народних релігій виступає відсутність віросповідної єдності, що виникає на території їх існування навіть в межах одного етносу і посилює перетворення суперечностей у внутрішню проблему, набуває форми розколу, тобто розриву «культурного поля», веде до зниження, втрати здатності забезпечувати цілісність під час циркуляції сформованих смислів. Такий розкол може набувати значного різноманіття форм, зокрема форми протистояння. «Вони будуть дивитися одне на одного як два протилежних табори, і до тих пір, поки кожен із них позначатиме іншого словом «вони», майбутнє залишатиметься непевним,» – ці слова науковця О.І.Уткина можна віднести і до функціонування народних релігій в умовах глобалізації релігійного життя [Уткин А.И. Россия и Запад: история цивилизаций. – М., 2000. – С.253; Ахиезер А.С. Размышления над книгой. А.И. Уткин. Россия и Запад: история цивилизаций //Философские науки. – 2001. – №2 – С.146].

В цьому контексті цілком логічно виникає ще одне питання: яку ціну погодяться сплатити народні релігії за модернізацію, тобто перетворення власного саморозвитку в предмет своєї занепокоєності в умовах постійно збільшуючого різноманіття релігійних форм? При цьому не можна недооцінювати роль істотних факторів, передусім фактору цивілізаційної відмінності окремих народів, відмінностей в менталітеті, стійкого впливу унікального історичного досвіду, внаслідок діяльності яких сформувалася оригінальність культових практик конфесій. З цієї точки зору цивілізаційний підхід має важливу заслугу: не заперечуючи єдності людства, одночасно концентрує увагу на специфіці кожної одиниці цивілізації, в тому числі – специфіці методів вирішення проблем. Тим самим особливо загострюється проблема комунікацій, діалогу у міжконфесійних відносинах, здатних зняти, а то й подолати міжконфесійні відмінності.

Особливим аспектом аналізу цієї проблеми виступає відмова від уявлень не лише про замкненість конфесій, а й про їх незмінність, статичність. Класики цивілізаційних концепцій тяжіли до таких моделей, де зміни статичності конфесій розглядалися як такі, що ведуть до їх фіналу, від початку заданого певним законом життєвого циклу. Проте зауважимо, що не лише відмінність народних релігій одна від одної, але й їх життєздатність полягає у їх реальній і потенційній здатності до самозмінення, до накопичення і реалізації цієї здатності.

Глобалісти підкреслюють: уявлення про світ, як ціле, формується при посередництві різноманітних культурних призм, що утворюють множинність різних зображень і є втіленням різноманіття світових культур. З іншого боку, вказуючи на інтеграційні процеси, під глобалізацією подеколи розуміють вестернізацію, що пропонує моделі уніфікації і активного запозичення, в тому числі – в галузі релігійного життя. Дане твердження може бути справедливим, якщо Захід сприйматиметься як партнер, що має вищу серед відомих цивілізацій здатність до саморозвитку, до соціокультурної творчості. Слід зважати й на те, що всі існуючі цивілізації знаходяться в стані взаємопроникнення із Західною цивілізацією, але масштаби, ступінь, характер цього взаємопроникнення є різним. В галузі міжрелігійного життя загальний підхід до процесів глобалізації конкретизується у запозиченні найкращих зразків цивілізаційних моделей до вирішення наболілих проблем. Зазначений досвід взагалі ставить під сумнів існування таких конфесій, релігійних напрямків і течій, які неспроможні сприйняти цінність власного розвитку, а тому не можуть мати предметом занепокоєння постійний розвиток та підвищення ефективності власної діяльності.

Для майбутнього народних релігій це означає, що їх існування в умовах глобалізації релігійного життя не зводиться до розчинення у світових релігійних течіях. Така впевненість з'являється внаслідок реальної здатності народних релігій розвивати власні потенції, які склалися за певних історичних умов. Вказаний підхід дає можливість народним релігіям можливість забезпечити виживання в сучасному світі, що має стійку тенденцію до ускладнення своєї структури. Іншими словами, самобутність народних релігій слід розглядати з точки зору її перспектив у майбутньому, а це означає пошук шляхів саморозвитку та їх стимулювання.

Проте зазначена модель розвитку не виключає конфліктів, які виникають в результаті неприйняття, однобічного відштовхування. В цій однобічності полягає внутрішня слабкість самої основи таких конфліктів. Як відомо, стійке, тривале в часі об'єднання можливе лише

через подрібнення, диференціацію, але диференціація вже не повинна бути роз'єднуючим чинником, лише – поєднуючим в своїй основі, тобто – у найголовніших підходах, ціннісних орієнтаціях тощо. Йдеться про набір понять, в яких переважає риса універсалізму – спільності норм, які наслідують суспільство, кожна людина і що виступають основою ідентичності [Бирюкова М.А. Глобализация: интеграция и дифференциация культур // Философские науки. – 2001. – №1. – С.34].

Загальнолюдські досягнення конкретних культур, світова культура, загальнолюдське в культурі, глобальна культура – це ті поняття, в яких відображено принцип універсальності і на які не можуть не спиратися народні релігії в умовах глобалізації релігійного життя. Релігійна сфера завжди оперувала знаково-символічною мовою, що уявляє собою реальне поле розгортання глобалізаційних процесів. За цих умов глобалізація виступає як «соціальний процес, в якому тиск географії на соціальні та культурні заходи знижується і в якому люди дедалі більшою мірою усвідомлюють це зниження» [Waters M. Globalization. – London; N.Y. – 1998. – P.100]

Наголос робиться на свідомості людей і зрештою – на свідомості кожного конкретного індивіда. Тоді глобалізацію можна розглядати як такий стан суспільної свідомості, коли люди сприймають себе частиною глобального цілого і відповідно приймають універсальність культурних смислів. В цьому разі мають відбутися докорінні зміни в психіці, а відтак – в моделях поведінки людей. Як правило, люди тяжіють до ідентифікації себе з певною визначеною локальністю (в тому числі – розрізняються за релігійною приналежністю). Механізм ідентифікації ґрунтується при цьому на розрізненні «свої – чужі». В послідовному космополітизмі це є цілком несприйнятним. У такому випадку доводиться говорити про кризу ідентичності, а внаслідок цього – про кризу особистості.

Дійсно, «знання про різні моделі... способи життя, що відрізняються у кожному окремо-му соціумі, стають дедалі конкретнішими, відбувається «розмикання» групових і культурних меж, що не може не впливати на сприйняття умов власного життя, на формування потреб, мотивів, ціннісних орієнтирів людей» [Круглый стол «Актуальные проблемы глобализации // Мировая экономика и международные отношения. – М., 1999. – №5. – С. 53]. Таке «ознайомлення із світом» може бути однією з причин етично-культурної кризи сучасності, адже «подеколи для того, щоб зруйнувати певну ціннісну систему, не потрібно доводити її абсолютну неістинність, достатньо лише один раз зіткнутися з її неабсолютністю» [Шинкаренко Ю. Сітьові структури і криза ідентичності: соціальні наслідки глобалізації // Філософська думка. – 2000. – №4. – С.25].

Активізація діяльності світових релігій, неорелігій, відновлення народних релігій на теренах України стала своєрідною реакцією на культурну глобалізацію. Цьому сприяв і злам попередньої системи цінностей, прийнятих в суспільстві. Наслідком став не лише пошук нових цінностей, але й повернення цінностей більш раннього історичного періоду – архаїзація, коли архаїчні, давні шари свідомості виступають на поверхню соціального життя. За цих умов народні релігії набувають інверсійного характеру, тобто мають здатність шукати нові смисли у найдавніших архаїчних зрізах культури [Ахизер А.С., Федотова В.Г. Анархия и порядок // Pro et Contra. – Весна 2000].

Сучасний етап соціального життя характеризується зруйнуванням старих цінностей без віднайдення нових, так званою аномією (термін введено Е.Дюркгеймом для позначення стану повної втрати смисла). Аномія – відсутність цілі та етичних цінностей, дезорганізація суспільства. Ціннісні зміни, що відбуваються з великою швидкістю, ламають духовно-моральні орієнтації особистості, соціальної групи, суспільства в цілому. Ціннісна розбалансованість безпосередньо корелює з переживанням дефіциту значущих зв'язків людини, викликаючи її самотність, і становить фактор найбільшої руйнівної сили, здатної знизити ефективність будь-якої соціальної діяльності. Аномія, самотність виникають внаслідок рекультуризації сучасного українського суспільства, але є спільною рисою всіх індустріальних суспільств. Проте на відміну від західних, культура міжособистісних відносин в Україні більше зорієнтована на інтимність, щиросердність, жертвовність. Цю обставину можна розуміти як свідчення традиційності, певної архаїчності, успадкованої нашим суспільством від попередніх часів.

Інтеграція в світове співтовариство ставить нові вимоги у духовних пошуках людини. Намагаючись визначити ці орієнтири, сучасна людина часто звертається до релігії, адже «чим більше бездуховності у оточуючому світі, тим більше передумов казати про духовність релігії», тобто про ту компенсаторну функцію, яку виконує релігія на даному етапі [Уткин А.И. Россия и Запад: история цивилизаций. – М., 2000. – С.253].

Будь-яке релігійне вчення, крім власне релігійних положень, включає або декларує загальнолюдські орієнтири. Не є винятком народні релігії. Їх подальша життєдіяльність обумовлена саме тим, наскільки вдалою буде орієнтація в ціннісно-смиловому полі людського існування. «Людині зрештою потрібен не Бог, а інша людина і її досконалість, а через те,

що вона цього не знаходить, то вимушена звертатися до Бога» [Дуденок В.И. Духовность как показатель мировоззрения и культуры // Роль научного мировоззрения и активизация человеческого фактора. – М.–Чебоксары, 1990. – Ч.2. – С.34-35].

В сучасних умовах значно актуалізується пізнавальна функція релігії. На всіх етапах свого становлення людині необхідна внутрішня опора, яка вбачається у відповідях на «вічні» питання: існування смерті, доцільності, вічності, безкінечності, далеких космічних зв'язків тощо. Відповіді на такі питання не можуть бути всеохоплюючими, повними, абсолютними, знайденими відразу і назавжди, тому релігійні відповіді виступають універсальним варіантом: «Бог виявляється на зразок людини, але перенесеної у безкінечну далину» [Гуссерль Э. Кризис европейских наук и трансцендентальная феноменология. – Вопросы философии. – 1992. – №7. – С.175].

Народні релігії, утворюючись на основі давніх, язичницьких, архаїчних вірувань етносів, не можуть не спиратися на загальнозначущі для людства в цілому культурні цінності, не враховувати потреб часу. З іншого боку, неможливо спиратися на статус загальнозначущих, глобальних цінностей, якщо не знаходити їм підживлення у своїй традиції, досвіді. Переходячи на локальний рівень існування, народні релігії обмежуються родовими традиціями (в межах «лише для своїх») і можуть втратити значущість для інших.

Т. БЕДНАРЧИК ■

МІЖКОНФЕСІЙНІ ВІДНОСИНИ В РІДНОВІРСЬКОМУ РУСІ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ

Достатньо довгий час український рідновірський релігійний рух у діаспорі другої половини ХХ століття сприймався як відносно цілісне явище. В полі зору науковців перебували, насамперед, погляди В.Шаяна та Л.Силенка через доступність для вивчення їх головних праць. За останні роки до наукового обігу була введена інформація про віровчення низки інших українських рідновірських релігійних спільнот, які функціонували у діаспорному середовищі. Це дало можливість почати вивчення достатньо різновекторних поглядів цих спільнот на міжконфесійні відносини. Цінним для сучасності є те, що ці погляди, певною мірою, відображали ідеали розуміння місця релігії в суспільному житті патріотично і державницьки налаштованими українцями діаспори. Два головні напрямки формування ідеології міжконфесійних відносин у рідновірстві були задані темами оцінки світових релігій (насамперед, ролі християнства) та конкуренції між самими рідновірськими спільнотами.

Ставлення В.Шаяна до християнства різнобічне. Викриваючи негативну роль християнства в історії українського та інших народів, він не зосереджувався на його агресивній критиці. Він навіть розглядав перших християн як позитивний приклад прояву ідеалізму в процесі становлення самобутньої віри.

На думку В.Шаяна, феномен двовір'я українського народу виник внаслідок своєрідного „двовір'я» у самому християнстві, яке увібрало багато ідеологічних і культових елементів від первісних і національно-державних релігій часів Стародавнього Світу та Середньовіччя [Шаян В. Віра забутих предків // Шаян В. Віра забутих предків. – Лондон – Гаґа, 1979. – С. 16].

У своїх працях і публічних виступах В.Шаян відмовився визнавати моральну вартість Біблії в зв'язку з тим, що сучасне християнство не піддало осуду сюжету Старого Завіту, в яких оповідається про знищення народів, яким протистояли біблійні євреї, і намагалося знайти в них якийсь алегоричний зміст. Він засуджував християнство за ідеологічну підтримку експансії германців проти слов'ян і знищення їх самобутньої культури: „Жорстоко і до щенту винищили пам'ятники і тексти старовинної нашої віри. Гаї священні попалено. Статуї порубано. Святині спалено. Зовсім так, як учив Мойсей і як це здійснювали християни під час ширяння християнізму» [Шаян В. Найвища Святість (Студія про Свантевита). – Лондон – Торонто, 1971. – С. 97]. В.Шаян розглядав антицерковну політику комуністів і нищення ними християнських святинь як кармічну розплату християнства за духовне підкорення народів. Він передрікав кризу християнства у недалекому майбутньому та його занепад.

■ **Тарас Беднарчик**, кандидат філософських наук, Вінницький Національний медичний університет імені М.Пирогова, асистент кафедри філософії.